

Journal of Demography

Volume 6
Issue 2 *September 1990*

Article 5

9-1-2533

การสำรวจชุมชน

นภาพร ชัยวารณ

Follow this and additional works at: <https://digital.car.chula.ac.th/jdm>

Part of the [Demography, Population, and Ecology Commons](#)

This Article is brought to you for free and open access by the Chulalongkorn Journal Online (CUJO) at Chula Digital Collections. It has been accepted for inclusion in Journal of Demography by an authorized editor of Chula Digital Collections. For more information, please contact ChulaDC@car.chula.ac.th.

การสำรวจชุมชน

ภาพร ชัยวรณ*

1. คำนำ

การสำรวจชุมชนเป็นแบบของการเก็บข้อมูลเพื่อใช้ในการวิจัยแบบหนึ่ง เมื่อก้าวถึงการสำรวจทางสังคมศาสตร์ ส่วนใหญ่จะเป็นการเก็บข้อมูลระดับจุลภาค (micro level) หรือการเก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์หัวหน้าครัวเรือน หรือบุคคลที่เข้าข่ายที่การวิจัยนั้นต้องการศึกษา เช่น สตรีสมรสในวัยเจริญพันธุ์ เป็นต้น เป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่า นอกจากภูมิหลังของบุคคล เช่น อายุ ระดับการศึกษา ฐานะทางเศรษฐกิจ และอื่นๆ จะมีอิทธิพลต่อทัศนคติและพฤติกรรมของมนุษย์แล้ว ทัศนคติและพฤติกรรมของมนุษย์ยังเป็นสิ่งที่ถูกหล่อหลอมจากกฎเกณฑ์ ขนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมของสังคมที่มนุษย์นั้นเป็นสมาชิกอยู่ นักสังคมวิทยาและนักประชากรศาสตร์ได้รับแนวความคิดนี้อย่างกว้างขวาง และมีการเสนอกรอบการวิเคราะห์ในระดับพหุภาค (multi-level analysis) โดยมีข้อสมมติว่า ทัศนคติและพฤติกรรมทางประชากรของกลุ่มสมรส (เช่น การมีบุตร หรือการใช้วิธีป้องกันการปฏิสนธิ หรือการย้ายถิ่น เป็นต้น) มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับลักษณะภูมิหลังของกลุ่มสมรส เช่น อายุ จำนวนบุตรที่มี ระดับการศึกษา และฐานะทางเศรษฐกิจ ขณะเดียวกันทัศนคติและพฤติกรรมทางประชากรของกลุ่มสมรสก็อาจจะถูกอิทธิพลของค่านิยม บันทัดฐาน ระดับการพัฒนา และสิ่งแวดล้อมอื่นๆของสังคมได้ จากเหตุผลดังกล่าว นักประชากรจึงให้ความสนใจในการที่จะเก็บข้อมูลชุมชน ซึ่งเป็นข้อมูลระดับมหภาค (macro level) โดยหวังว่าข้อมูลนี้จะสะท้อนให้เห็นถึงสภาพทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมที่แตกต่างกันของชุมชนต่างๆ ที่จะสามารถนำมาประกอบในการอธิบายทัศนคติและพฤติกรรมทางประชากรของสตรี หรือของกลุ่มสมรสได้ หรืออาจนำไปศึกษาวิเคราะห์ในระดับมหภาคอย่างเดี่ยวโดยตรง เช่น ศึกษาถึงผลกระทบของระดับการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชน กับระดับภาวะเจริญพันธุ์ หรือระดับการใช้การคุมกำเนิด หรือระดับการย้ายถิ่นสุทธิของชุมชน เป็นต้น

คำว่าชุมชนหรือ Community นี้อาจนิยามได้ในหลายระดับ ในกรณีนี้เป็นการศึกษาภายในประเทศ ชุมชน อาจหมายถึง หมู่บ้าน ตำบล อำเภอ หรือจังหวัด สำหรับในเขตเมือง ชุมชนอาจหมายถึง กลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในชุมชนอาคารเดียวกัน หรือที่ประกอบอาชีพ หรือมีภูมิหลังเหมือนกัน ในการศึกษาเปรียบเทียบเหตุการณ์ระหว่างประเทศ ชุมชนที่ใช้มักจะมีหมายถึงหน่วยของประเทศนั่นเอง

ข้อมูลระดับมหาคมี 2 แบบ แบบแรกคือ ข้อมูลหรือตัวแปรของชุมชนที่มีอยู่แล้วในการสำรวจหรือสำมะโนต่างๆที่มาจากการรวบรวมข้อมูลระดับจุลภาค หรือข้อมูลของสมาชิกในชุมชน แล้วหาค่าเฉลี่ยของชุมชน (ตามคำนิยามของหน่วยชุมชนที่ต้องการศึกษา) เช่น ระบายรายได้ต่อหัวของประชากรของแต่ละจังหวัด เป็นการรวมเอารายได้ทั้งหมดของประชากรในจังหวัดแล้วเฉลี่ย ระดับการศึกษาโดยเฉลี่ยของหมู่บ้านหรือร้อยละของประชากรในหมู่บ้านที่มีการศึกษาจบชั้นมัธยมขึ้นไป ร้อยละของประชากรในจังหวัดที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม ร้อยละของประชากรในจังหวัดที่นับถือศาสนาพุทธ เป็นต้น ตัวแปรของข้อมูลลักษณะนี้เรียกว่า Contextual variables แบบที่สองคือ ข้อมูลลักษณะของชุมชนที่ไม่สามารถจะหาจากค่าเฉลี่ยของสมาชิกในชุมชนได้ เช่น สภาพของถนนที่เข้าถึงชุมชนนั้น ระยะทางจากชุมชนนั้นถึงศูนย์กลางเมืองต่างๆ การมีแหล่งให้บริการด้านอนามัย หรือระยะทางจากชุมชนถึงสถานพยาบาลแบบต่างๆ เป็นต้น ตัวแปรที่ได้จากข้อมูลชุมชนแบบนี้เรียกว่าตัวแปรเกี่ยวกับลักษณะของสังคม (Global หรือ Setting variables)

2. วิธีการ เก็บข้อมูลระดับชุมชน

เท่าที่ปฏิบัติกันมา การสำรวจชุมชนทางประชากรหรือทางสังคมศาสตร์มักจะดำเนินการโดยมีแบบสอบถามเกี่ยวกับลักษณะต่างๆของชุมชนหรือหมู่บ้านแทรกอยู่ในโครงการวิจัยใหญ่ กล่าวคือ การสำรวจหมู่บ้านมักทำกันเป็นกิจกรรมย่อย หรือเป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยหลัก เช่น ในโครงการวิจัยระยะยาวเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และประชากรของเขตชนบทในปี พ.ศ. 2511 ของสถาบันประชากรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้มีการเก็บข้อมูลเกี่ยวกับลักษณะทางเศรษฐกิจ สังคม และประชากร ของหมู่บ้านทุกหมู่บ้านที่ตกเป็นตัวอย่างในการสำรวจ แบบสอบถามการสำรวจชุมชนดังกล่าว ประกอบด้วยคำถามต่างๆเกี่ยวกับ ระยะทางจากหมู่บ้านถึงอำเภอ หรือจังหวัดที่ใกล้ที่สุด การคมนาคมภายในหมู่บ้านหรือกับโลกภายนอก การเข้าถึงแหล่งบริการด้านสุขภาพอนามัยแบบต่างๆ รวมทั้งบริการด้านการวางแผนครอบครัว อาชีพของประชากร การมีไฟฟ้าใช้ ภาษาที่ใช้หรือศาสนาที่นับถือกันเป็นส่วนใหญ่ในหมู่บ้าน เป็นต้น และโดยปกติผู้ให้ข้อมูลหมู่บ้านคือ ผู้ใหญ่บ้าน หรือผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน หรือผู้นำของหมู่บ้าน และมอบหมายให้ผู้ควบคุมทีมเป็นผู้สัมภาษณ์ผู้นำหมู่บ้านคนใดคนหนึ่งดังกล่าว

การเก็บข้อมูลชุมชนในลักษณะข้างต้นนี้ นับว่ามีปัญหาเรื่องความเชื่อถือได้และประโยชน์ใช้สอยของข้อมูล กล่าวคือ การเก็บข้อมูลหมู่บ้านโดยการสัมภาษณ์จากผู้ใหญ่บ้าน หรือผู้ช่วยเพียงคนเดียว มีปัญหาว่า ผู้ใหญ่บ้านหรือผู้นำหมู่บ้านนั้น อาจจะไม่ทราบข้อมูลทุกด้านเกี่ยวกับหมู่บ้านหรือชุมชน โดยเฉพาะถ้าผู้นำชุมชนนั้น เพิ่งเข้ามาอยู่ในชุมชน หรือเป็นผู้ที่มีอายุมากจะมีปัญหาเรื่องความจำ และการไม่ทราบข้อมูล แม้บางครั้งผู้นำชุมชนนั้นอาจให้ข้อมูลได้ แต่ก็ไม่สามารถแน่ใจได้ว่าข้อมูลที่ให้นั้นถูกต้อง และน่าเชื่อถือแค่ไหน นอกจากนี้การแทรกการสำรวจชุมชนให้เป็นกิจกรรมหนึ่งของการสำรวจใหญ่ ทำให้การเก็บข้อมูลหมู่บ้านได้รับความสนใจน้อยลง และเป็นการเพิ่มภาระให้กับผู้ควบคุมทีมมากเกินไป ซึ่งมีผลกระทบต่อคุณภาพของงานทั้งการสำรวจใหญ่ และการเก็บข้อมูลหมู่บ้าน

3. การสัมภาษณ์กลุ่ม (Group interview)

จากประสบการณ์ของการสำรวจชุมชนของสถาบันประชากรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งทำการเก็บข้อมูลโดยเฉพาะของหมู่บ้านตัวอย่าง ของโครงการวิจัยต่อเนื่องระยะยาวเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทาง เศรษฐกิจ สังคม และประชากร จำนวน 72 หมู่บ้าน ปี พ.ศ. 2526 และใช้วิธีการเก็บข้อมูลสำรวจชุมชนแบบสัมภาษณ์กลุ่ม ซึ่งระบุว่าวิธีการเดิมที่เคยใช้ [คือการมอบหมายให้ผู้ควบคุมทีม หรือผู้ช่วย 1 คน สัมภาษณ์ผู้นำหมู่บ้าน (ชุมชน) คนใดคนหนึ่ง โดยใช้แบบสอบถามชุมชน การสัมภาษณ์จะทำระหว่างช่วงเวลาที่มีการสำรวจใหญ่ เมื่อผู้ควบคุมทีมหรือผู้ช่วยมีเวลาว่างพอที่จะทำการสัมภาษณ์] มีปัญหาเรื่องความเชื่อถือของข้อมูล ทั้งนี้เพราะทั้งผู้สัมภาษณ์และผู้ให้สัมภาษณ์ ต่างยังไม่ค่อยเข้าใจถึงวัตถุประสงค์ของการเก็บข้อมูลส่วนนี้ และผู้ควบคุมทีมมักจะคิดว่าการสัมภาษณ์ผู้นำหมู่บ้านเป็นกิจกรรมพิเศษที่เพิ่มภาระ และให้ความสนใจกับงานนี้น้อยกว่าการสำรวจใหญ่

จากการทดลองวิธีการสัมภาษณ์แบบเดิมนี้อย่างไรก็ตาม โดยให้ผู้สัมภาษณ์ 1 คน สัมภาษณ์ผู้นำของหมู่บ้านเดียวกันหลายคนทีละครั้งแยกกัน พบว่าคำตอบที่ได้จากผู้นำหมู่บ้านแต่ละคนในเรื่องเดียวกันต่างกัน ทำให้ยากแก่การตัดสินใจว่าคำตอบของผู้นำท่านใดถูกต้อง และทำให้เกิดความสงสัยในข้อมูลที่ได้อีก การทดลองการสำรวจชุมชนโดยใช้วิธีสัมภาษณ์กลุ่มพบว่า ได้ข้อมูลที่มีความมั่นใจเพิ่มขึ้น เพราะคำตอบของคำถามต่าง ๆ นั้นมาจากคนส่วนใหญ่ของผู้ที่อยู่ในกลุ่มสัมภาษณ์

วิธีการสัมภาษณ์กลุ่มที่ใช้มีหลักเกณฑ์ดังนี้คือ

ก) คุณภาพของผู้ให้สัมภาษณ์ เรื่องคุณภาพของผู้ให้สัมภาษณ์เป็นเงื่อนไขจำเป็นในการที่จะได้ข้อมูลที่น่าเชื่อถือ บุคคลที่น่าจะเป็นผู้สัมภาษณ์ในการให้ข้อมูลชุมชนในระดับหมู่บ้านคือ ผู้ใหญ่บ้านปัจจุบัน ผู้ใหญ่บ้านคนก่อน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน ครู คณะกรรมการหมู่บ้าน ผู้ทรงคุณวุฒิของหมู่บ้าน ผสส. หรือ อสม. เป็นต้น และเนื่องจากผู้นำเหล่านี้แต่ละคนอาจมีความรู้เฉพาะบางด้านเกี่ยวกับหมู่บ้าน เพื่อให้ได้ผู้ให้สัมภาษณ์ที่มีความรู้ต่างกัน จึงควรมีให้มีจำนวนผู้ให้สัมภาษณ์มากกว่า 3 คน คือ ควรเป็นกลุ่มผู้ให้สัมภาษณ์ จำนวน 4-5 คน

ข) จำนวนปีที่ เป็นสมาชิกของชุมชน ผู้ที่จะมีความรู้เกี่ยวกับชุมชนดีน่าจะเป็นผู้ที่อาศัยอยู่ในชุมชนนั้นมานานพอสมควร โดยเฉพาะกรณีผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้มารับตำแหน่งใหม่ยังไม่มีความรู้เกี่ยวกับหมู่บ้านดีพอ ควรมีการพยายามเชิญผู้ใหญ่บ้านคนเก่า (ถ้าทำได้) มาเป็นผู้ให้ข้อมูล และกลุ่มที่จะมาให้ข้อมูลนี้ แต่ละคนควรจะเป็นผู้ที่อาศัยอยู่ในชุมชนนั้นเป็นระยะเวลานานพอสมควร คือ 5 หรือ 10 ปีขึ้นไป กลุ่มผู้ให้สัมภาษณ์นี้จะช่วยกันตอบคำถามต่างๆ ที่ผู้สัมภาษณ์จะถาม

ค) จำนวนผู้สัมภาษณ์ วิธีการสัมภาษณ์กลุ่มนี้ ควรมีผู้สัมภาษณ์เป็นกลุ่มเช่นกันคืออย่างน้อย 2 คน แต่ไม่ควรเกิน 3 คน และใช้วิธีการสนทนาตามกรอบของแบบสอบถามที่เตรียมไว้ โดยผู้สัมภาษณ์คนหนึ่งจะทำหน้าที่เป็นผู้นำการสนทนา และสร้างบรรยากาศให้เป็นการพูดคุยอย่างเป็นกันเอง ในขณะที่อีกผู้หนึ่งจะทำหน้าที่บันทึกคำตอบหรือคำสนทนา กลุ่มผู้สัมภาษณ์ต้องได้รับการอบรมเป็นพิเศษและทำงานอย่างประสานกัน กล่าวคือ ในกรณีที่กลุ่มผู้ตอบให้คำตอบขัดแย้งกัน ผู้สัมภาษณ์ควรดำเนินการให้กลุ่มผู้ตอบถกเถียงกันจนได้คำตอบที่คนส่วนใหญ่เห็นว่าถูกต้อง ส่วนผู้บันทึกคำตอบจะต้องสามารถบันทึกคำตอบสุดท้ายที่สมาชิกของกลุ่มเห็นพ้องต้องกัน เป็นต้น

จากหลักเกณฑ์ดังกล่าวในการใช้เก็บข้อมูลหมู่บ้าน (ชุมชน) ทำให้มั่นใจได้ว่าข้อมูลหมู่บ้านหรือชุมชนที่เก็บมาได้นั้น มีคุณภาพที่ดีขึ้นกว่าข้อมูลที่ได้จากวิธีการเดิมที่ใช้ในการเก็บข้อมูล

ผลการสำรวจข้อมูลระดับชุมชนที่ใช้วิธีสัมภาษณ์กลุ่ม พบว่า ความสามารถหรือความชำนาญในการดำเนินการสนทนาของผู้สัมภาษณ์เป็นคุณสมบัติที่จำเป็น การสร้างบรรยากาศที่เป็นกันเองในการสัมภาษณ์กลุ่ม จะช่วยให้การสนทนาดำเนินไปอย่างราบรื่นและได้ข้อมูลที่น่าเชื่อถือ อย่างไรก็ตาม วิธีการสัมภาษณ์กลุ่มมีปัญหาเรื่องการแสดงบทบาทสำคัญของผู้ให้สัมภาษณ์คนหนึ่งคนใดเหนือผู้ตอบอื่นในกลุ่ม ก็อาจมีผู้ให้สัมภาษณ์คนหนึ่งคนใดที่มักจะตอบหรือสนทนามากกว่าผู้ให้สัมภาษณ์คนอื่นๆ ทำให้เกิดความลำเอียงของข้อมูล ปัญหานี้อาจจะลดลงได้ถ้าผู้สัมภาษณ์มีความสามารถในการเลือกกลุ่มผู้ที่มาให้สัมภาษณ์ หรือสามารถชักนำให้ทุกคนในกลุ่มที่สัมภาษณ์มีส่วนร่วมในการสนทนาเท่าๆกัน

โดยสรุป การสำรวจชุมชนที่จะได้ข้อมูลที่ตรงตามเป้าหมายและมีคุณภาพที่ดี ควรเป็นการดำเนินการเก็บข้อมูลที่เป็นการสำรวจอิสระแยกจากการสำรวจใหญ่อันหนึ่งอันใด และควรมีเป้าหมายของการเก็บข้อมูลที่ชัดเจนว่าต้องการเก็บข้อมูลอะไร เพื่อจะใช้ประโยชน์ทางใดบ้าง นอกจากนี้ควรมีการอบรมผู้สัมภาษณ์สำหรับการเก็บข้อมูลชุมชน โดยเฉพาะเกี่ยวกับวิธีการสัมภาษณ์กลุ่มและแนวทางนำการสนทนา แทนการสัมภาษณ์ผู้นำชุมชนแบบหนึ่งต่อหนึ่งดังที่เคยปฏิบัติมา